

УДК 94(477.63):373,5 «1950/1965»

О. Ф. Нікілев

*Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара*

**СТАН КУЛЬТУРНО-ПОБУТОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ
СЕЛА ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ
В 1950-х – СЕРЕДИНИ 1960-х рр.
(на матеріалах Щорського та Криничанського районів)**

Розглядається сфера культурно-побутового обслуговування села Дніпропетровської області періоду 1950-х – середини 1960-х рр. щодо її спроможності задовольнити соціально-культурні та побутові потреби сільського населення.

Ключові слова: Дніпропетровщина, село, соціально-культурні потреби, культурно-побутове обслуговування.

Рассматривается сфера культурно-бытового обслуживания села Днепропетровской области периода 1950-х – середины 1960-х гг. с точки зрения ее возможности обеспечить социально-культурные и бытовые потребности сельского населения.

Ключевые слова: Днепропетровщина, село, социально-культурные потребности, культурно-бытовое обслуживание.

It is considered the condition of the cultural and mode of the sphere in the Dniproregion village and its possibilities to provide with social and cultural and mode of life of the rural inhabitants.

Key words: Dniproregion, village, social and cultural necessities, cultural and mode of the life serving.

Попри серйозні напрацювання вітчизняної історичної науки в аграрній проблематиці одним із найменш розроблених аспектів залишається соціальна історія села, зокрема другої половини ХХ ст. І хоча в останній період з'явилися праці, присвячені даній проблематиці, проте розглядаються в них лише окремі її аспекти. Так, І. Лубко [9], В. Марчук [10] присвятили свої дослідження матеріально-господарським проблемам різних категорій дорослого сільського населення, В. Рибак – питанням соціальної інфраструктури села взагалі: стану населених пунктів, самих селянських помешкань, їх електрифікації, телефонізації, радіофікації [11; 12], І. Романюк про-

аналізував діяльність сільської школи в зазначений період [13; 14]. Тож значне коло проблем соціально-культурного, соціально-побутового характеру ще не знайшли належного висвітлення. До їх числа, зокрема, належить і така, практично не досліджена проблема, як стан сфери культурно-побутового обслуговування на селі та спроможність її забезпечити потреби населення. Характерною особливістю історіографічної ситуації є практична відсутність праць, присвячених регіональному виміру. Певною мірою заповнити цю наукову прогалину покликана дана публікація, присвячена аналізу стану сфери культурно-побутового обслуговування села Дніпропетровщини.

Відомо, що важливе значення для успішної та ефективної роботи будь-якого підприємства, установи, організації має такий фактор, як наявність можливостей для задоволення не лише матеріальних, а й різноманітних духовних, соціально-культурних та побутових потреб його працівників та членів їхніх родин. Фактором, що значною мірою визначав наміри і бажання щодо роботи і життя на селі, була соціально-побутова ситуація в ньому самому, спроможність належним чином задовольнити проблеми соціально-побутового характеру його працівників. Вагоме місце при цьому належало, зокрема, службі побуту. Від стану її розвитку, спроможності повноцінно реагувати на потреби населення залежала ефективність її функціонування в умовах села. Проте в роботі всіх без винятку складових даної служби існували досить серйозні прогалини.

Кількість підприємств комунально-побутового обслуговування в сільській місцевості була такою мізерною, що абсолютно не задовольняла ані кількісно, ані якісно потреби його мешканців. Так, у 1955 р. в Україні на 33 тис. сільських населених пунктів припадало лише 584 майстерні з ремонту і пошиття взуття, 164 – з пошиття одягу, 67 – з ремонту металовиробів та 2 – з виробництва культтоварів (усього 817 одиниць підприємств групи промислового обслуговування) [11, с. 101]. Із пунктів непромислового обслуговування на селі було лише 250 перукарень та 216 ательє [11, с. 101]. Тож основна маса населених пунктів не мала можливостей скористатися навіть таким обмеженим набором пропозицій, який було включено до сільської служби побуту.

Зміни на краще відбувалися надто повільно. Так, у 1963 р. майстерень із пошиття й ремонту взуття було 377, ремонту й пошиття одягу, хутряних і шкіряних виробів, головних уборів – 345, із ре-

монтажу металевих виробів і технічно складних машин і приладів – 8, із ремонту й виготовлення меблів – 33. До групи підприємств, що надавали промислові послуги населенню, входили 180 фотоательє, 119 перукарень, 22 майстерні з ремонту житла, 6 прокатних пунктів та 6 майстерень із надання інших послуг. Загальна кількість їх становила 1096 [15, арк. 21].

Фактично в кожній області республіки мешканці сотень сільських населених пунктів для того, щоб відремонтувати взуття, полагодити годинник чи радіоприймач, пошити блузку, сукню чи картуз, мусили їхати до найближчої майстерні за десятки кілометрів, витрачаючи на це додаткові кошти й час. Така ж ситуація мала місце й в одній із найбільш розвинених областей не лише України, а й усього Радянського союзу – Дніпропетровській. Навіть тут усі комунально-побутові послуги можна було отримати лишене в районних центрах, бо на території жодної з сільрад таких можливостей не було. Ось як виглядала реальна ситуація на 1965 р., відображена в документах Криничанського районного виконкому. На території Катеринопільської сільради, що об'єднувала 10 сіл (три колгоспи), не існувало жодного підприємства з надання хоча б якоїсь послуги. Населення мусило за 10–20 км діставатися до найближчого селища – Щорську (до початку 1960-х рр. – центр однойменного району). А там працювали лише фотоательє, перукарня та майстерня з ремонту й пошиття взуття [7, арк. 4]. Тож інші свої потреби мешканці змушені були задовольняти у двох найближчих промислових центрах – Дніпродзержинську та Кривому Розі, розташованих за 60 км по обидва боки від залізничної станції, при якій це селище знаходилося, або їхати аж в обласний центр.

Майстерні ж, які функціонували в сільській місцевості, розміщувалися в орендованих, не пристосованих для профільної діяльності, тісних приміщеннях. Працювали вони за графіком, що не враховував специфіку праці трудівників аграрної сфери, тобто лише в робочі дні та до того ж – із 8-ї до 17-ї години. Цим ще більше обмежувалися можливості мешканців навколишніх сіл скористатися навіть тим мінімумом послуг, який пропонувався підприємствами служби побуту. Кадровий склад їх кількісно і за фахом не відповідав вимогам – тож і якість роботи була відповідною. Замовлення виконувалися невчасно, неякісно. Наприклад, у Криничанському районі в 1965 р. в користуванні населення було понад 2000 таких складних і недешевих як для села, так і взагалі для того часу електровиробів, як телевізор. Але на весь район була лише одна май-

стерня – у районному центрі, і розміщувалася вона в тісному та малоприсадибному для цього приміщенні. Прийняті телевізори знаходилися в коридорі, контролю за їх зберіганням не було. Працювали лише два майстри, які, безумовно, не справлялися з обсягом замовлень. На виклики не виїжджали через відсутність транспорту. Тож люди з усього району навіть у разі незначної поломки телевізора везли його за 30–35 і більше кілометрів, а потім місяцями чекали, доки його буде відремонтовано [3, арк. 7].

Аналогічна ситуація була характерна і для найбільш поширеної на селі служби побуту – швацької. Майстерні з ремонту і пошиття як одягу, так і взуття знаходилися в райцентрах, тож для забезпечення потреб колгоспників практикувалися виїзди в села для отримання замовлень. Проте надавалося досить обмежене коло послуг, які до того ж були розраховані на дуже невибагливих клієнтів. Можна було замовити лише прості вироби застарілого фасону й вигляду. Навіть і це виконувалося вкрай неякісно, що викликало масу нарікань з боку населення.

Взуттєві ж майстерні через недостатню кількість у них належного обладнання, сировини, інших необхідних компонентів взагалі не були придатні для виготовлення взуття. Їхнє призначення, по суті, зводилося лише до ремонту взуття та пошиття переважно черевиків для людей похилого віку. Саме ж населення не вимагало від них більшого. Ось яку оцінку давала майстерні, що працювала на її території, Щорська селищна рада: «У взуттєвої майстерні взагалі немає лекал. Працівники користуються примітивно виготовленими викройками. Для пошиття нового взуття асортимент бідний» [7, арк. 4].

Не менш проблематично було скористатися сільському населенню послугами і таких підприємств служби побуту, як лазні та перукарні. Навіть у 1965 р., за офіційними даними, одна перукарня припадала на 218 сіл, а одна лазня – на 275 [18, арк. 48]. Але й у тих селах, де вони існували, більшість із них не працювала. Така ситуація, спостерігаючись роками, була звичним явищем для села. Звернемося до матеріалів Адамівської сільської ради Криничанського району за березень 1965 р., що стосуються населених пунктів трьох колективних господарств, які входили до її складу. У них зазначається: «У колгоспі „Росія“ немає бані, а також у колгоспі „Вперед“ немає, а в колгоспі „Победа“ є баня, але не працює» [5, арк. 1].

Через такий стан забезпеченості даного виду потреб сільського населення, воно, у своїй основній масі, змушене було митися, голи-

тися, стригтися в примітивних умовах, робити зачіски застарілих, немодних моделей. Через це багато хто з них, особливо молодь, відчували себе некомфортно порівняно з міськими жителями.

Нерозвиненою залишалася на селі й система громадського харчування. Через це вона не виконувала свого призначення, викликаючи постійне серйозне незадоволення як самих сільських жителів, так і партійно-господарських керівників. По суті, у більшості колективних господарств громадське харчування зводилося до годування людей у полі в період весняно-польових та збиральних робіт, коли колгоспники впродовж усього світлового дня мусили знаходитися на віддалених від своїх домівок робочих місцях. І складалося воно з досить вузького кола простих, звичних для колгоспників, смачних блюд, які готувалися з колгоспних продуктів спеціально призначеними для цього колгоспницями. Заклади ж громадського харчування – їдальні та модні на той час кафе під загальною назвою «Чайна» – були лише в районних центрах та деяких великих селах. Якістю та широтою асортименту вони не відзначалися. Та й страви там коштували досить дорого як для села. Так, у 1960 р. вартість харчування в сільській їдальні становила 10–15 крб [20, арк. 51].

Утім у міських закладах громадського харчування хліб лежав на столах у необмеженій кількості й не входив до вартості меню, страви відпускалися навіть для споживання вдома і при цьому коштували дешевше, а в їдальнях офіціантки прибирали посуд за відвідувачами. У селах же хронічно не вистачало закладів, де б працівники могли смачно поїсти. Більшість радянських господарств та ремонтно-технічних майстерень, що заступили МТС, також не мали ніяких пунктів громадського харчування. «Чайні» ж переважно були звичайними «забігайлівками», основу асортименту яких становили не чай, кава та гарячі страви, а спиртні напої та холодні закуски досить сумнівної якості, до того ж виготовлені з порушенням норм. Скажімо, у великому селі Адамівці, розташованому на трасі Дніпропетровськ – Київ, на одній із сесій сільради зазначалося: «Чайна не забезпечує всього асортименту блюд, допускаються випадки, коли цінні продукти, як м'ясо в котлетах та інших стравах, зменшується на 50 %. Страви готуються несмачно. Санітарний стан у чайній незадовільний» [5, арк. 7].

Проте на селі, попри такий стан громадського харчування і роботи закладів системи, їх діяльність просто згортали замість того, щоб зосередити зусилля на її поліпшенні. Наприклад, у Щорсько-

му районі лише за перший квартал 1961р. було закрито три буфети-закусочні, що працювали у колгоспах. «План по загальному харчуванню (так у тексті йдеться про громадське харчування. – *О. Н.*) виконано на 91,9 %. Причина – закриття буфетів-закусочних у трьох сільських споживчих товариствах. Сільські ради замість зобов'язати правління колгоспів покращити обслуговування прийняли рішення про їх закриття», – із прикрістю говорилося у «Звіті про роботу за перший квартал» виконкому районної ради [8, арк. 111].

Ще однією серйозною проблемою в наданні послуг населенню сільської місцевості було забезпечення його потреб у хлібі. На селі поступово відкривалися хлібопекарні, які мали звільнити жінок-селянок від копіткої праці з випікання цього продукту вдома. Але й цей вид забезпечення потреб населення розвивався, як і інші, досить повільно. Хлібопекарень на селі не вистачало, а ті, що були, не справлялися з покладеними на них завданнями. При цьому і якість продукції була неналежною. Тож типовим явищем було те, що хліб і якісно, і кількісно не відповідав потребам людей. Так, у листопаді 1960 р. Малоолександрівською сільською радою Криничанського району зазначалося, що «торгівля печеним хлібом в магазинах, розташованих на території сільради (а це п'ять сіл. – *О. Н.*) відсутня. Із чотирьох торгових точок, що існують на її території, продаж хліба відбувається лише в одній. До цього часу магазини не обладнані для продажу печеним хлібом» [1, арк. 58]. У січні 1961 р. Криничанська районна рада на своїй сесії констатувала, що в районі хлібопекарні випікають хліб «дуже низької якості, з підвищеною вологістю і кислотністю. Торгівля хлібом організована погано, у віддалені населені пункти він доставляється з перебоями», і сільські торговельні організації не переймаються таким станом речей – «не мають навіть пристосованих хліборозвозок» [2, арк. 11]. «Хліб, який випікає пекарня, не придатний для споживання» [2, арк. 12], – говорив у січні 1965 р. на сесії Криничанської районної рада голова колгоспу ім. Суворова І. Могила про роботу хлібопекарні, яка обслуговувала села його колгоспу. У листопаді того ж року Криничанська районна рада на своєму засіданні констатувала, що в населені пункти району «хліб часто розвозиться несвоєчасно і неякісний» [5, арк. 21]. Адамівська селищна рада цього ж району в березні того ж таки 1965 р. зазначала, що населення сіл, які знаходяться в її підпорядкуванні, «не забезпечується регулярно хлібом, а там, де є хліб, він неякісний» [5, арк. 6]. Аби забезпечити себе

хлібом, люди, а також об'єкти громадського харчування, дитячі дошкільні та шкільні заклади змушені були закуповувати його із запасом, але через порушення технології випікання він швидко черствів, покривався цвіллю. Тож часто у шкільних їдальнях, дитячих садках, інтернатах, об'єктах громадського харчування подавали недоброякісний хліб, «доопрацювавши» його: обрізали цвіль, відкидали зачерствілі шматки.

Складною була ситуація і щодо задоволення комунальних послуг на селі через вкрай незадовільний стан забезпечення ними. Так, станом на 1965 р. лише 74,5 % колективних господарств республіки мали підрозділи, які займалися зведенням будівель. Та й то переважно промислового призначення. 91,3 % будівельних колективів очолювали практики [17, арк. 9]. Через це будівництво і ремонт житлового фонду селян, обладнання території населених пунктів було незадовільним. Населення мусило все робити власним коштом і, часто, власноруч. Село ж на той час являло собою зосередження споруд, переважно зведених у другій половині XIX – на початку XX ст. або, у кращому разі, у 1920-х рр., коли спостерігалось економічне піднесення села. Будівлі являли собою традиційне селянське житло, збудоване із застосуванням місцевих будівельних матеріалів: прямокутні у плані, глинобитні, з лампача (складовими його були глина й солома), переважно однокімнатні будинки з невеликими однорамовими вікнами та з глиняною долівкою. Тільки на кінець 1950-х рр. кількість таких помешкань у загальному складі повільно зменшувалася. Хати були вкриті переважно соломою та очеретом. При цьому в більшості з них така покрівля потребувала заміни, бо була вже трухлявою, поточеною горбцями, які у стрісі робили свої гнізда, через що та протікала і мала непривабливий вигляд.

Незадовільним було й облаштування територій населених пунктів. Через відсутність коштів та відповідних підрозділів комунального призначення вулиці, пам'ятники, громадські будівлі тощо не були в належному стані. Села не мали чіткого плану забудови, вулиці були досить вузькі, часто без пішохідних доріжок. Проїжджа частина – частіше ґрунтова, через що в суху погоду машини або череди великої рогатої худоби піднімали густу куряву, яка висіла в повітрі. У час негоди створювалися великі й глибокі калюжі, які довго не висихали, ускладнюючи рух і людей, і транспорту, який ще більше руйнував дорогу.

Про те, що така картина була типовою для багатьох україн-

ських сіл, свідчать, наприклад, матеріали сесії Катеринопільської сільради Криничанського району, що відбулася у квітні 1965 р. Як і більшість сіл, адміністративний центр сільради село Катеринопіль було «глибинкою». Воно знаходилося за дев'ять кілометрів від залізничної станції та кінцевої зупинки автобусного маршруту, що з'єднував обласний центр із населеним пунктом при станції, і за 30 км – від райцентру. Ось яким був благоустрій у ньому і в навколишніх селах: «Узяти село Катеринопіль. Як увійдеш у село, то можна утопитись у грязі (збережено мову і правопис оригіналу. – *О. Н.*). А взяти двори, що робиться у дворах: брудно, багато мусора по дворах. Крім того навоз виносять на шлях. У муляці він гніє і воняє не можна пройти. Таке саме в селах Водяне, Биково (населені пункти, що входили до даної сільради. – *О. Н.*). Там хати обідрані, а серед села стоять хати – одні димарі стримлять» [6, арк. 19].

Отже, недостатня кількість у сільській місцевості Дніпропетровської області закладів служби побуту, зосередженість їх у районних центрах, вузький спектр надаваних послуг та низька їх якість створювали проблеми для сільського населення щодо забезпечення таких потреб, як ремонт різного роду домашніх речей, взуття, побутової техніки, пошиття одягу, перукарських послуг. Робота закладів громадського харчування, неспроможність навіть наявної їх кількості на належному рівні забезпечувати повсякденні потреби людей, необлаштованість населених пунктів, житлові та комунальні проблеми села, складність їх вирішення як для господарств, так і для самих сільських жителів – усе свідчило про нерозвиненість сфери культурно-побутового обслуговування в селах області, невідповідність її потребам сільського населення. Такий стан соціально-культурної і побутової сфери являв собою реалії повсякденного буття села Дніпропетровщини, як і республіки в цілому в 1950-х – середині 1960-х років.

Бібліографічні посилання

1. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. 1703, оп. 1, спр. 398.
2. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 415.
3. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 588.
4. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 599.
5. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 605.
6. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 610.

7. ДАДО. – Ф. 1703, оп. 1, спр. 623.
8. ДАДО. – Ф. 4960, оп. 1, спр. 18.
9. **Лубко І.М.** Спроби аграрних перетворень М. Хрушова та їх вплив на українське село (1953–1964) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Лубко І. М. – Черкаси, 2002.
10. **Марчук В. В.** Особисті підсобні господарства в соціально-економічному житті України (II пол. 40-х – середина 60-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Марчук В. В. – Запоріжжя, 2007.
11. **Рибак В. І.** Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20-ті – поч. 90-х рр. ХХ ст.) / В. І. Рибак. – К., 1997.
12. **Рибак В. І.** Соціально-побутова інфраструктура українського села. 1921–1991 / В. І. Рибак. – К. ; Полтава, 2000.
13. **Романюк І. М.** Проблеми сільської школи України в кінці 50-х – середині 60-х рр. ХХ ст. / І. М. Романюк // Укр. селянин. – 2005. – Вип. 9. – С. 76–79.
14. **Романюк І. М.** Українське село у 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст. / І. М. Романюк. – Вінниця, 2005.
15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 1, оп. 22, спр. 129.
16. ЦДАВОВУ. – Ф. 1, оп. 22, спр. 137.
17. ЦДАВОВУ. – Ф. 27, оп. 22, спр. 313.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1, оп. 31, спр. 2788, арк. 129.
19. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 31, спр. 2979.
20. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 70, спр. 1592.

Надійшла до редколегії 17.11.2012 р.